

DOI: <https://doi.org/10.59849/2957-3882.2025.1.20>

UOT: 81

QAQAUZ DİLİNİN LEKSİKASININ TƏDQIQAT TARİXİNƏ DAİR**Aygül MİRZƏYEVA**

AMEA akad. Z.Bünyadov adına

Şərqşünaslıq İnstitutu, dissertant

E-mail: mirzeli89@mail.ru<https://orcid.org/0000-0003-0485-3097?lang=en>*Daxilolma tarixi: 20.12.2024**Düzəliş tarixi: 14.02.2025**Nəşrə təsdiq tarixi: 28.02.2025***XÜLASƏ**

Hər hansı bir dili tədqiq edərkən onun tədqiqat tarixinə nəzər salmaq olduqca vacibdir. Qaqauz dilinin leksikasının tədqiqi tarixinin öyrənilməsi bu dilin leksikologiyasının inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Azərbaycan, türk və türkmən dilləri kimi türk dilinin oğuz qrupuna daxil edilən qaqauz dilinin lüğət tərkibi ilə bağlı araşdırmalar əsasən sözlərin mənşəyinə yönəlmişdir. Mənşə etibarilə olduqca zəngin xarakter daşıyan bu dilin lüğət tərkibi əsasən türkmənşəli sözlərdən ibarət olsa da, rus, bolqar, ruman, yunan, ərəb, fars, ingilis, fransız və s. dillərdən xeyli söz alınmışdır. qaqauz dilinin leksikasının öyrənilməsi sahəsində ilk tədqiqat işi N.K.Dmitriyevin 1950-ci illərin əvvəllərində yazdığı “Qaqauz dilinin lüğət tərkibi haqqında” adlı məqaləsidir. Məqalədə qaqauz dilinin alınma leksikası tədqiqata cəlb olunmuşdur. Müəllif XX əsrin əvvəllərində qaqauz dilinin əsas lüğət tərkibi olan türkmənşəli sözləri etimoloji baxımdan tədqiq etmişdir. O, qaqauz sözlərinin əksəriyyətinin türk mənşəli olduğunu bildirmiş və öz məqaləsində bu dilin alınma sözlərini yunan, ruman və slavyan dillərindən alınmış sözlər olaraq üç yerə bölmüşdür.

Qaqauz dilinin leksikasının tədqiqat tarixinə nəzər saldıığımız zaman daha çox lüğət tərkibini təşkil edən alınma sözlərin obyekt kimi seçildiyini müşahidə edirik. Qaqauz dilinin onomastik sistemi də dilçilərin maraq dairəsində olmuşdur. Bu istiqamətdə görülmən ilk işlər 1970-ci illərin əvvəllərində müşahidə olunur. Qaqauz dilində şəxs adlarının öyrənilməsi ilə S.S.Kuroqlu məşğul olmuşdur. Tədqiqatçının gəldiyi nəticəyə görə, müasir qaqauz dilində işlənən qaqauz adlarının çoxu xristian təqviminə daxildir və qədim yunan, latın, ıvrit mənşəlidir.

Qaqauz dilinin lüğət tərkibi ilə bağlı tədqiqat işlərinə XX əsrin II yarısından etibarən başlanmışdır və bu istiqamətdə araşdırmalar bu gün də davam edir.

***Açar sözlər:** dil, tədqiqat, qaqauz dili, tədqiqat tarixi, leksika*

ОБ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛЕКСИКИ ГАГАУЗСКОГО ЯЗЫКА**Айгюль МИРЗАЕВА***Аспирант Института Востоковедения**имени акад. З. Бунятова НАНА**E-mail: mirzeli89@mail.ru**<https://orcid.org/0000-0003-0485-3097?lang=en>**Дата поступления: 20.12.2024**Дата исправления: 14.02.2025**Дата утверждения к публикации: 28.02.2025***АННОТАЦИЯ**

При изучении любого языка крайне важно обратиться к истории его исследования. Изучение истории исследования лексики гагаузского языка позволяет определить направления развития лексикологии этого языка. Гагаузский язык, входящий в огузскую группу тюркских языков наряду с азербайджанским, турецким и туркменским, в основном исследовался с точки зрения происхождения слов его лексического состава. Хотя лексика этого языка, обладающего весьма богатым происхождением, преимущественно состоит из тюркских слов, в неё было заимствовано множество слов из русских, болгарских, румынских, греческих, арабских, персидских, английских, французских и других языков.

Первым исследованием в области изучения лексики гагаузского языка является статья Н.К. Дмитриева «О лексическом составе гагаузского языка», написанная в начале 1950-х годов. В статье рассматривалась заимствованная лексика гагаузского языка. Автор в начале XX века провёл этимологическое исследование тюркских слов, составляющих основной лексический фонд гагаузского языка. Он указал, что большинство гагаузских слов имеют тюркское происхождение, и разделил заимствованные слова на три группы — из греческого, румынского и славянских языков.

Обратившись к истории исследования лексики гагаузского языка, можно заметить, что чаще всего объектом исследования становились заимствованные слова, составляющие значительную часть лексического состава. Ономастическая система гагаузского языка также представляла интерес для лингвистов. Первые работы в этом направлении появились в начале 1970-х годов. Исследованием личных имён в гагаузском языке занимался С.С. Куроглу. По результатам его исследований, большинство современных гагаузских имён входят в христианский календарь и имеют древнегреческое, латинское и ивритское происхождение.

Исследования лексического состава гагаузского языка начались во второй половине XX века и продолжают по сей день.

Ключевые слова: язык, исследование, гагаузский, история, лексика.

ON THE HISTORY OF RESEARCH INTO THE LEXICON OF THE GAGAUZ LANGUAGE

Aygul MIRZAYEVA

*PhD candidate at the Institute of Oriental Studies
named after Acad. Z. Bunyadov, NAS of Azerbaijan*

E-mail: mirzeli89@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-0485-3097?lang=en>

Date of submission: 20.12.2024

Date of revision: 14.02.2025

Date of acceptance for publication: 28.02.2025

ABSTRACT

When studying any language, it is essential to consider the history of its linguistic research. Examining the history of research into the Gagauz language's lexicon enables us to trace the developmental directions of its lexicology. As a member of the Oghuz branch of the Turkic language family—alongside Azerbaijani, Turkish, and Turkmen—the Gagauz language has been studied primarily in terms of the origins of its vocabulary. While its lexicon is predominantly composed of Turkic-origin words, it also contains a significant number of loanwords from Russian, Bulgarian, Romanian, Greek, Arabic, Persian, English, French, and other languages.

The first scholarly work on the lexicon of the Gagauz language is N.K. Dmitriev's article titled *On the Vocabulary of the Gagauz Language*, written in the early 1950s. This article focused on the borrowed lexical items in Gagauz. The author examined the etymology of the core Turkic vocabulary used in the early 20th century and concluded that the majority of Gagauz words are of Turkic origin. He classified the loanwords in the Gagauz language into three groups according to their sources: Greek, Romanian, and Slavic.

A review of the research history on the Gagauz lexicon reveals a primary focus on borrowed vocabulary. The onomastic system of the Gagauz language has also attracted scholarly attention. The earliest studies in this area emerged in the early 1970s. S.S. Kuroglu conducted research on personal names in the Gagauz language. His findings show that most Gagauz names in contemporary usage are derived from the Christian calendar and originate from Ancient Greek, Latin, and Hebrew.

Studies on the vocabulary of the Gagauz language began in the second half of the 20th century and continue to the present day.

Keywords: *language, research, Gagauz language, research history, lexicon*

Giriş

Hər hansı bir dili tədqiq edərkən onun tədqiqat tarixinə nəzər salmaq olduqca vacibdir. Bununla tədqiqatçı araşdırma sahəsi və burada mövcud olan boşluqlar barədə məlumat əldə etmiş olur. Qaqauz dilinin leksikasının tədqiqi tarixinin öyrənilməsi bu dilin leksikologiyasının inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır.

Dildə mövcud olan söz və frazeoloji birləşmələrin məcmusu dil sisteminin ən vacib elementləri kimi dilin leksik fondunu, lüğət tərkibini təşkil edir. Leksikanın dinamikliyini xalqın, cəmiyyətin həyatında baş verən inkişaf, insan şüurunda ətraf aləmin dərk olunmasındakı dəyişikliklər sürətləndirir. Dilin lüğət tərkibinin dəyişkən və dinamik olması bu sahəni öyrənən dilçilik bölməsinin – leksikologiyanın inkişafını təmin edir. Məlumdur ki, leksikologiya dilin leksikasını öyrənir və bu sahədə nəzəri bilikləri özündə ehtiva edir.

Leksika hər bir dilin qiymətli sərvətidir və həmin dildən istifadə edən dil daşıyıcılarının tarixi, mədəniyyəti, entogenezi və başqa digər amillərlə sıx bağlıdır. Sözlərin yaranması, semantik baxımdan dəyişilməsi, arxaıkləşməsi və ya dili tərk etməsi kimi bir sıra linqvistik hadisələr dilin tarixini və xalqın mədəniyyətini öyrənməkdə müstəsna rol oynayır.

Dillər lüğət tərkibi və fondunun zənginliyi baxımından eyni səciyyə daşmır. Belə ki, hər bir dil dil daşıyıcılarının keçdiyi tarixi inkişaf yoluna əsasən formalaşır və zənginləşir. Hər bir xalqın dili qarşılıqlı əlaqədə olduğu digər xalqların dillərindən təsirlənir, bu da dilin leksik-semantik sisteminə özünü büruzə verir.

Qaqauz dilinin leksikasına qısa baxış

Azərbaycan, türk və türkmən dilləri kimi türk dilinin oğuz qrupuna daxil edilən qaqauz dilinin lüğət tərkibi ilə bağlı araşdırmalar əsasən sözlərin mənşəyinə yönəlmişdir. Mənşə etibarilə olduqca zəngin xarakter daşıyan bu dilin lüğət tərkibi əsasən türkmənşəli sözlərdən ibarət olsa da, rus, bolqar, rumin, yunan, ərəb, fars, ingilis, fransız və s. dillərdən xeyli söz alınmışdır.

Leksika xalqın milli mədəniyyətinin göstəricisidir. Dilin lüğət tərkibi xalqın həyat tərzinə, dünyagörüşünə, tarixinə və sahib olduğu digər xüsusiyyətlərə əsasən formalaşır. Bu baxımdan dilin leksik sisteminin tədqiqi özünəməxsus əhəmiyyətə malikdir. Xalq inkişaf etdikcə onun dili də inkişaf edir, leksik fonduna yeni sözlər əlavə olunur. Qaqauz dilinin lüğət tərkibinin mənşə baxımından rəngarəng olmasını və kifayət qədər zəngin olmamasını onun tarixi ilə əlaqələndirmək mümkündür. Qaqauz dilinin leksikasının inkişaf etməməsinin səbəbi kimi tarixən bir neçə dövlətin hakimiyyəti altında yaşamasını göstərmək olar. Belə ki, Osmanlı İmperiyası, Bolqarıstan, Yunanıstan, Rumıniya, Rusiya və Moldova kimi ölkələrin hakimiyyəti altında olmuş və müxtəlif xalqlarla eyni coğrafi ərazidə yaşamış qaqauzlar həmin xalqların dil və mədəniyyətinin təsiri altına düşmüşlər. Bu səbəbdəndir ki, qaqauz dilinin leksikasının tədqiqat tarixinə nəzər saldıığımız zaman daha çox lüğət tərkibini təşkil edən alınma sözlərin obyekt kimi seçildiyini müşahidə edirik. Uzun illər özünəməxsus əlifbası, yazı sistemi və yazılı ədəbiyyatının olmaması qaqauzların mənşəyi haqqında mövcud olan fikirlərin müxtəlifliyinə də səbəb olmuşdur. Qaqauz yazı dilinin formalaşmasında nüfuzlu din xadimi Mixayıl Çakırın böyük xidmətləri olmuşdur. Onun fəaliyyəti 1908-1935-ci illəri əhatə edir. M.Çakır xristian dininə sitayiş edən xalqın dini anlayaraq sitayiş etməsi üçün “İncil”dən və başqa dini kitablardan çox istifadə olunan duaları ana dilinə və moldovan dilinə tərcümə edib çap etdirmiş və kilsələrdə camaata oxumuşdur. Bu əsərlər əsasən xristian dininin yayılmasına, təbliğinə xidmət etsə də, milli şüurun oyanmasına da şərait yaratmışdır. O, ilk əsərlərini kiril əlifbası ilə, Rumıniyanın hakimiyyəti dövründə yazdığı əsərlərini isə latın qrafikalı rumin əlifbası ilə yazmışdır.

Qaqauz dilinin leksikasının tədqiqat tarixi

1938-ci ildə M.Çakırın müəllifi olduğu “Qaqauzca-Romence laflık” adlı lüğət nəşr olunmuşdur (Chiçinău, M., 1938). 112 səhifədən ibarət olan əsər 4000 sözü əhatə edir və məktəblilər üçün dərs vəsaiti kimi nəzərdə tutulmuşdur. Qaqauz türkcəsinin söz ehtiyatından yararlanmaq baxımından onun əsərləri bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

1957-ci ildə D.Tanasoğlu və L.Pokrovskaya ilk qaqauz əlifbasını hazırlamışlar. Yeni qəbul olunmuş əlifba qaqauz dilinin özünəməxsus saifləri əlavə olunaraq kiril əlifbası əsasında yaradılmış və dilin orfoqrafik qaydaları müəyyənləşdirilmişdir. Bu dövrdə qaqauzca elmi terminlər belə mövcud deyildi. Qaqauz dili ədəbi dil səviyyəsinə yüksələ bilməmişdi.

Qaqauz dilinin leksikasını əhatə edən bir sıra lüğətlər yazılmışdır. Bu dilin lüğət fondunu əks etdirən ikidilli lüğətlərin əksəriyyəti qaqauz və rus dilləri üzrə tərtib olunmuşdur. V.A.Moşkovun XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində qaqauz dialektlərindən topladığı materiallar əsasında tərtib etdiyi “Bessarabiyalı qaqauzların ləhcəsi” adlı əsərinin mətnlərinə əsasən hazırladığı 3000 sözdən ibarət qaqauzca-rusca lüğət bu sahədə ilk nümunədir (Мошков В., 1904). V.A.Moşkovun bu tədqiqatları Radlovun rəhbərliyi altında nəşr olunmuş “Türk birliklərinin xalq ədəbiyyatından nümunələr” adlı əsərin 10-cu cildini təşkil edir. O həm qaqauz dilini ilk dəfə yazıya almış, həm də həmin mətnin lüğətini tərtib edərək ilk qaqauz dili lüğətini hazırlamışdır. Lüğətdə müxtəlif bölgələrə görə fərqli fonetik tərkibdə işlənən sözlərin istifadə arealı və şəkli də göstərilmişdir.

1973-cü ildə işıq üzü görmüş “Qaqauzca-rusca-rumınca” adlı lüğət qaqauz dilinin lüğət tərkibini dolğunluğu ilə əks etdirir. Əsər N.A.Baskakovun rəhbərliyi ilə Q.A.Qaydarci, E.K.Koltsa, L.A.Pokrovskaya, B.P.Tukan tərəfindən birgə hazırlanmışdır. 604 səhifədən ibarət olan lüğətdə qaqauz dilində 11500 söz rus və rumın dillərindəki qarşılıqları ilə verilmişdir (Gaydarci, Koltsa, Pokrovskaya, Tukan, 1991). Qaqauz dili tədqiqatçısı türkiyəli dilçi Nevzat Özkan məhz bu lüğəti öz zənginliyi baxımından yüksək qiymətləndirmişdir.

2002-ci ildə qaqauz dilinin latın qrafikasına keçməsi ilə əlaqədar olaraq P.Çebotar və İ.Dronun həmmüəllif olduqları “Gagauzça-Rusça-Romınca sözlük” lüğəti işıq üzü görmüşdür. Belə ki, müəlliflər Baskakovun “Qaqauzca-rusca-rumınca” lüğəti üzərində işləmiş, bir sıra əlavə və dəyişikliklər etmişlər. Əsaslı dəyişiklik kimi söz sayının 15000-dən 12000-ə qədər artırılmasını göstərmək olar. N.Özkan bu artımın müasir türk dilindən qaqauz dilinə keçən sözlər hesabına baş verdiyini qeyd edir. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/136040>) Alim öz tədqiqat işində bu sözlərin bəzilərini səhifə nömrələri ilə qeyd etmişdir: “altbilinç 34, amaç 35, anıt 38, baamsız, baamsızlık 68, basım, basım evi, basınç 75, başkan 78, bayan 80, belirti 83, bilim, bilinç, bilinçli, bilinçsiz 91, bitki (nebat anlamında) 95, devirim 191, duygusal 223, işlem 327, konum 410, kural 428, milletçi, milletçilik 468, olay, olumnu, olumsuz, oluş 492, önem, önemli, önemni 500, özelleştirmää, özellik 504, soru, sorum, sorumnu 599, toptan 666”. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/136040>) Lüğətin 1973-cü ildən 2002-ci ilə qədər keçən 29 illik müddət ərzində qaqauz dilinə girən yeni sözləri bir o qədər də əks etdirmədiyini qeyd etməliyik. Nevzat Özkan yazılı mətnlərdə və dialektlərdə istifadə olunan bir sıra sözləri qeyd edərək lüğətdə yer almadığını bildirir. Məsələn, aarı (eşşək arısı), alaşa (at cinsi), alyumin (alüminium), beret (bəlgə), büyüm (bitki), çergi (çadır), çufa (çuxa), dalburma (çırpınma), diament (almaz), folklor, fakt (hadisə), hotar (sərhəd), har (qızgın, qaynar), hükümet (hökumət), kultura (mədəniyyət), komediant (komedyacı), manera (tərz), mayıllı (meyilli), muhathat (xəsis), ruz (ruzi), sınık (qırıq), teftiş (kontrol), umur (sıxıntı), veran (viran), vokzal (vağzal), yumor (yumor) və s. Müəllif onu da qeyd edir ki, qaqauz türkcəsində yazılmış ədəbi əsərlərin, publisistik məqalələrin dili üzərində işlənilsəydi, lüğətdə yer alan söz sayı ikiqat arta bilərdi. Əksinə, süni söz artımına yol verilmiş, bir sıra sözlər qrammatik şəkilçilərlə, bəziləri iki fərqli yazılış formasında verilmişdir. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/136040>)

Qaqauz dilinin lüğət tərkibi əsasən mənşə baxımdan tədqiqata cəlb olunmuşdur. Ümumiyyətlə, qaqauz dilinin leksikasının öyrənilməsi sahəsində ilk tədqiqat işi N.K.Dmitriyevin 1950-ci illərin əvvəllərində yazdığı “Qaqauz dilinin lüğət tərkibi haqqında” adlı məqaləsidir. Məqalədə qaqauz dilinin alınma leksikası tədqiqata cəlb olunmuşdur. Müəllif XX əsrin əvvəllərində qaqauz dilinin əsas lüğət tərkibi olan türkmənşəli sözləri etimoloji baxımdan tədqiq etmişdir. O, qaqauz sözlərinin əksəriyyətinin türk mənşəli olduğunu bildirmiş və öz məqaləsində bu dilin alınma sözlərini yunan, rumın və slavyan dillərindən alınmış sözlər olaraq üç yerə bölmüşdür. Ərəb və fars mənşəli sözləri isə “Qaqauz leksikasının türk dilindən semantik fərqləri” bölməsində türk və qaqauz dillərində fərqli

mənaları göstərəkən vermişdir. Bundan başqa, türkmənşəli bir çox sözün türk və qaqauz dillərində ifadə etdiyi fərqli mənaları da göstərmişdir. N.K.Dimitriyevdən sonra qaqauz dilinin lüğət tərkibindəki alınma sözlərlə bağlı tədqiqat işləri davam etmişdir.

Bolqar, rus və moldovan dillərindən alınma sözlərlə bağlı tədqiqatlar E.K.Kolça və B.P.Tukan tərəfindən davam etdirilmişdir. “Qaqauz dilinin slavyan və moldavan dillərindən leksik alınmalarına dair müşahidələr” (Колча Е.К., Тукан Б.П., 1967) adlı məqalədə alınma sözlər tematik qruplara ayrılmışdır: kənd təsərrüfatı leksikası; məişət leksikası; ictimai-siyasi leksika. Müəlliflər qeyd edir ki, yunan kilsəsi, beş əsrlik türk boyunduruğu, Balkanlarda və Bessarabiyada bolqarlarla qonşuluq, moldovan və rus xalqları ilə birgəyaşayış qaqauz dilinin lüğət tərkibinin inkişaf etməsinə və zənginləşməsinə təsir etməyə bilməzdi.

1970-ci illərin əvvəllərində türkoloq V.A.Sıçeva qaqauz dilindəki ərəb və fars mənşəli alınmalar üzərində apardığı araşdırmaların əsasında müəyyən etmişdir ki, qaqauz dilinin lüğət tərkibində mindən çox ərəb-fars sözləri vardır. Bu sözlərin, demək olar ki, hamısı türk ədəbi dilində və dialektlərində mövcuddur. Ərəb və fars sözlərinin Osmanlı türkcəsindən və bolqar dillərindən keçməsinin XV-XVIII əsrlərdə baş verdiyi göstərilir. Bu dövrdə bütün qaqauzlar Osmanlı imperiyasının tərkibində Bolqarıstanın şimal-şərqində yaşayırdılar.

L.Pokrovskayaya istinad edən V.Kopuşçu qeyd edir ki, qaqauz dilində qohumluq bildirən sözlər, əsasən, türk mənşəlidir. Eyni zamanda bolqar mənşəli qohumluq terminləri də vardır. O bunu qaqauz xalqının genetik tərkibində tarixən bolqar komponentinin də daxil olması ilə əlaqələndirir. (Копушчу, 2016)

Qaqauz dilinin leksikasının öyrənilməsi 1960-cı illərdə dialektlər üzərində davam etmişdir. B.P.Tukan qaqauz dilinin Vulkaneşt dialektini tədqiq etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, qaqauz dilinin formalaşma tarixində bir neçə dialekti olmuşdur. Müasir qaqauz dilinin isə iki dialekti vardır: Çadırlunq-Komrat dialekti (mərkəzi dialekt); Vulkaneş dialekti (cənub dialekti). Say baxımından mərkəzi dialektə danışanlar çoxluq təşkil etdiyindən qaqauz ədəbi dili əsasən mərkəzi dialekt əsasında formalaşmışdır.

Qaqauz dilinin onomastik sistemi də dilçilərin maraq dairəsində olmuşdur. Bu istiqamətdə görülmə ilk işlər 1970-ci illərin əvvəllərində müşahidə olunur. İlk nümunə kimi Q.A.Qaydarci tərəfindən tərtib edilən “Qaqauzca-rusca-moldovanca” lüğətdə verilən “Qaqauzların yer adları” başlıqlı hissə göstərilə bilər.

Qaqauz dilində şəxs adlarının öyrənilməsi ilə S.S.Kuroqlu məşğul olmuşdur. Tədqiqatçının gəldiyi nəticəyə görə, müasir qaqauz dilində işlənən qaqauz adlarının çoxu xristian təqviminə daxildir və qədim yunan, latın, ıvrit mənşəlidir. İ.V.Dron və S.S.Kuroqlunun “Müasir qaqauz dilinin toponimləri və antroponimləri” əsəri bu sahədə yazılmış əhatəli əsərdir. İki bölmədən ibarət olan əsərin birinci bölümündə yer adları, ikinci bölümündə qaqauz soy adları və şəxs adları əlifba sırası ilə verilmiş, müəyyən yerlərdə izah və müqayisələr aparılmışdır. Əsərdə arxiv materiallarının leksik tərkibi, toponim, şəxs adları və ləqəblərin morfoloji quruluşu araşdırılır. Bundan başqa, İ.V.Dronun qaqauz dilinin onomastikası sahəsində “Qaqauz yer adları” adlı başqa bir əsəri də var. Əsər Prut və Dnestr çayları arasında yerləşən qaqauz toponimlərinə həsr olunmuş, yer adları əlifba sırası ilə verilmişdir.

Xristian dininə sitayiş etdiklərindən dolayı əsasən qaqauz antroponimlərinin əksəriyyəti yunan, latın və ıvrit mənşəlidir. Qaqauz folklorunda türk mənşəli adlara da rast gəlinir. Bu da qədimdə soyadları kimi, şəxs adlarının da türk mənşəli olduğunu göstərir.

Vasili, Stepan, Anatoli, Aleksandr, Vasilisa, Sofia, İrina, Varvara, Nataliya kimi latın və yunan mənşəli şəxs adları əsasən 19-cu əsrin sonları, 20-ci əsrin əvvəllərindən etibarən geniş istifadə olunmağa başlanmışdır. Qaqauzların istifadə etdikləri ıvrit mənşəli şəxs adlarına misal olaraq Mariya, İlya, Semyon, Anna, Mixael, David və s. göstərə bilərik.

Rus mənşəli antroponimlər əsasən ədəbi və tarixi hadisələrlə bağlı olaraq qaqauz dilinə keçmişdir. Nadejda, Vera, Lyubov, Vladimir, Viktor kimi adlar bu qəbildəndir.

Bolqar mənşəli adlar daha qədim tarixə malikdir və bunu qaqauz folklor nümunələri əsasında müşahidə etmək mümkündür. Bolqar mənşəli şəxs adlarının daha qədim tarixə malik olduğundan qaqauz folklor nümunələrində rast gəlinir Boyku, Dobri, Stanka, Neda və s.

Qaqauz türklərini araşdıran M.T.Acaroğlu “Gagauzcada takma adlar-soyadları yer adları” (Acaroğlu, M. Türker, 1992) məqaləsində qaqauz adı, dili, ləqəb və soy adları haqqında məlumat vermiş və bu adları əlifba sırası ilə düzmüşdür.

Qaqauz dilinin leksik sistemində yer alan terminlərlə bağlı da bir sıra işlər görülmüşdür. “Rusca-qaqauzca hüquqşünaslıq terminləri lüğəti”ndə Qaqauziya müstəqillik əldə edəndə qədər qaqauzların rusca istifadə etdiyi hüquqşünaslıq terminlərinin qaqauzca qarşılığı verilmişdir. 1200-dən artıq sözü təşkil edən lüğətdə rusçanın qarşılığı kimi verilən sözlərin türk dilindən alındığı müşahidə olunur. Məsələn, baamsızlıq, bakannıq, başbakan, bildiri, dolaylı, vergi, kuruluş, olay, olgu, özensizlik, tanıtılar, taşıt, uçak meydanı və s. İ.Dronun coğrafi terminlərlə bağlı əsərində yer adları və coğrafi terminlər qaqauz dilində əlifba sırası ilə düzülmüş, rus dilində izahı verilmişdir. Burada sözlərin morfoloji quruluşu və etimologiyası da işlənmişdir. N.L.Luka Moldova və Ukraynada yaşayan qaqauzların dini leksikasını tədqiq etmiş, dini terminologiyada yunan, slavyan, rumın və ərəb-fars mənşəli alınmaları müəyyən etmişdir.

E.Saruçanın “Gagauzların kalendar adətləri etnolingvistik araşdırması” (Soroçanu E., 2015) qaqauz xalqının təqvim mərasimlərinin etnolingvistik tədqiqi təqdim olunur. Müəllif qeyd edir ki, təqvim mərasimləri ilə bağlı sözlər etnolingvistik mahiyyət daşımaqla yanaşı, qaqauz xalqının müxtəlif inkişaf mərhələlərindəki ictimai, tarixi, mədəni, etnik, mənəvi həyatını da əks etdirir. Müəllifin bir sıra monoqrafiya və məqalələri qaqauz xalqının təqvim rituallarının terminologiyasına, qaqauz dilinin terminologiya sisteminin formalaşma tarixinə həsr edilmişdir.

E.Saruçanın leksikologiya sahəsində digər əsəri T.Şarşova ilə həmmüəllif olduğu “Rus-qaqauz-rumın dillərinin lüğəti – lingvistik terminlərin kataloqu” əsəridir. Müəlliflər bu əsərdə qaqauz dilinin dilçilik terminlərini sistemləşdirmiş və terminlərin rus və rumın dillərində tərcümələrini vermişlər.

Müasir dilçilikdə qaqauz leksikologiyası sahəsində G.Qərənfilin tədqiqatları diqqət çəkir. O, “Qaqauz leksikologiyası (Qaqauz dilində məişət leksikası (geyim və ayaqqabı adları)” adlı monoqrafiyasında qaqauz dilində geyim adlarını tədqiqatə cəlb etmişdir (Karanfil G., 2013). Monoqrafiyada geyim, geyim hissələri, ayaqqabı adları tədqiq olunmuş, digər türk dilləri ilə müqayisəli şəkildə öyrənilmiş, sözlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri verilmişdir. “Qaqauz leksikologiyası (II kitab)” adlı kitab qaqauz dilinin aktual problemlərinə həsr olunmuşdur. Müəllif qaqauz dilinin leksikasını Azərbaycan, qaqauz, rus və türk dillərində yazdığı məqalələrlə müxtəlif aspektlərdən tədqiq etmişdir. Burada qaqauz dilində alınma sözlər, arxaizmlər, antroponimlər, məişət leksikası və s. ilə bağlı əhatəli araşdırmalar yer almışdır.

V.İ.Kopuş əsasən qaqauz dilinin etnoqrafik leksikasının öyrənilməsi sahəsində fəaliyyət göstərir. Onun “Türk və qaqauz dillərində ənənəvi baş geyimlərinin adları”, “Türk və qaqauz dillərində ənənəvi ət yeməklərinin adları”, “Qaqauz dilinin qastronomik leksikası (milli xörək adları)” adlı tədqiqat işlərində türk və qaqauz dillərində leksik-semantik söz qrupları müqayisəli-tarixi aspektdə öyrənilmişdir.

Nəticə

Qeyd edək ki, qaqauz dilinin lüğət tərkibi ilə bağlı tədqiqat işlərinə XX əsrin II yarısından etibarən başlanmışdır və bu istiqamətdə araşdırmalar bu gün də davam edir. Qaqauz dilinin leksikasının tədqiqi əsasən alınma sözlərin öyrənilməsinə yönəlsə də, onomastik leksika, etnoqrafik leksika və digər tematik söz qrupları da tədqiqat obyekti olmuşdur.

Qaqauz dilinin leksikasının tədqiqi tarixinin öyrənilməsi bu dilin leksikologiyasının inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Azərbaycan, türk və türkmən dilləri kimi türk dilinin oğuz qrupuna daxil edilən qaqauz dilinin lüğət tərkibi ilə bağlı araşdırmalar əsasən sözlərin mənşəyinə yönəlmişdir. Mənşə etibarilə olduqca zəngin xarakter daşıyan bu dilin lüğət tərkibi əsasən

türkmənşəli sözlərdən ibarət olsa da, rus, bolqar, rumın, yunan, ərəb, fars, ingilis, fransız və s. dillərdən xeyli söz alınmışdır. qaqauz dilinin leksikasının öyrənilməsi sahəsində ilk tədqiqat işi N.K.Dmitriyevin 1950-ci illərin əvvəllərində yazdığı “Qaqauz dilinin lüğət tərkibi haqqında” adlı məqaləsidir. Məqalədə qaqauz dilinin alınma leksikası tədqiqata cəlb olunmuşdur. Müəllif XX əsrin əvvəllərində qaqauz dilinin əsas lüğət tərkibi olan türkmənşəli sözləri etimoloji baxımdan tədqiq etmişdir. O, qaqauz sözlərinin əksəriyyətinin türk mənşəli olduğunu bildirmiş və öz məqaləsində bu dilin alınma sözlərini yunan, rumın və slavyan dillərindən alınmış sözlər olaraq üç yerə bölmüşdür.

Qaqauz dilinin leksikasının tədqiqat tarixinə nəzər saldıığımız zaman daha çox lüğət tərkibini təşkil edən alınma sözlərin obyekt kimi seçildiyini müşahidə edirik. Qaqauz dilinin onomastik sistemi də dilçilərin maraq dairəsində olmuşdur. Bu istiqamətdə görülən ilk işlər 1970-ci illərin əvvəllərində müşahidə olunur. Qaqauz dilində şəxs adlarının öyrənilməsi ilə S.S.Kuroqlu məşğul olmuşdur. Nəticəyə görə, müasir qaqauz dilində işlənən qaqauz adlarının çoxu xristian təqviminə daxildir və qədim yunan, latın, ivrit mənşəlidir.

ƏDƏBİYYAT

- Acaroğlu, M. Türker (1992) “Gagauzca'da Takma Adlar-Soyadları-Yer Adları.” IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri. Ayırbaşım. Ankara: Devran Matbaası, 1-21
- Chişinău, M., (1938). Dictionar gagauzo (tiurco)-român pentru gagauzii din Basarabia [Gagauz (Turkic)-Roman Dictionary for Gagauzes in Basarabia]. 134 p.
- Gaydarcı, G.A., Koltza, E.K., Pokrovskaya, L.A., Tukan, B.P. (1991) Gagauz Türkçesinin Sözlüğü, aktaran.: A.Doğru, İ.Kaynak, KB Yayınları, Ankara
- Karanfil, G. (2013) Gagauz leksikologiyası: 11 kitap yazılar. Bengü Yayınları
- Özkan, N. (2001). Gagavuz Türkçesinin Sözlükleri Üzerine. Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi(12)
- Petrovici N., Komrat kasabasının monografisi, doktora tezi. Ankara - 2009
- Soroşanu, E. (2015) Gagauzların kalendar adetleri = Ritualurile calendaristice ale găgăuzilor: Etnolingvistica aaraştırması / E.Soroşanu; Moldova Bilimnär Akademiyası; Red. P. Çebotar. - Chişinău: Gunivas, 258 p.
- Гагаузско - русско - молдавский словарь: 11500 слов / АН СССР. (1979) Ин - т языкознания; АН МССР. Ин - т языка и литературы; Сост.: Г.А.Гайдаржи и др.; Под ред. Н.А.Баскакова. - М.: Сов. Энциклопедия
- Дрон, И.В., Курогло С. С. (сост.) (1989) Современная Гагаузская Топонимия И Антропонимия, Кишинёв
- Каранфил, Г. (2009) Бытовая лексика гагаузского языка (названия одежды и обуви) / Гюллю Каранфил. - Комрат
- Колца Е.К., Тукан Б.П. (1967). Наблюдения над лексическими заимствованиями гагаузского языка из славянских и молдавского языков. Восточнославяно-молдавские языковые взаимоотношения. Часть II. Кишинёв,
- Копушчу, В. (2016) Гастрономическая лексика в гагаузском языке: названия традиционных блюд, Комрат
- Мошков В., (1904). Словарь языка бессарабских гагаузов / сост. Мошков В // Наречия бессарабских гагаузов: с 2-мя прибавлениями / Сост. и перев. В. Мошков. - СПб., - Прибавление II. - С. 1-114
- Покровская, Л.А. (1997) Современный гагаузский язык (курс лекций). Комрат

İnternet resursları:

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/136040>